

УДК [373.3.015. 31:17.022.1]: [159.922.73:159. 942]

DOI: 10.35619/iiu.v1i16.489

Стельмашук Жанна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-2368-4209,
e-mail: zhanna.stelmashuk@rshu.edu.ua

Ваколюк Аліна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-1545-0867,
e-mail: alinavakoliuk@ukr.net

ПРОБЛЕМА ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОГЛЯДІВ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті актуалізовано погляди Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970) щодо проблеми емоційного розвитку особистості.

Зазначено, що емоційний розвиток особистості проявляється у зростанні здатності організму до саморегуляції емоційних станів, накопиченні словесних і невербальних виразів емоцій, збагаченні емоційного досвіду дитини, появі нових емоцій (насамперед соціальних й інтелектуальних), умінні розрізняти і більш тонко диференціювати емоційні стани і партнера в спілкуванні. З'ясовано, що у своїх педагогічних працях вчений неодноразово звертався до проблеми емоційного розвитку особистості, яку називав найважливішою в діяльності кожного вчителя, роль якого для повноцінного розвитку школярів переоцінити неможливо. Висвітлено вікові цінності дітей молодшого шкільного віку у творчій спадщині В. О. Сухомлинського – емоційну відкритість, щирість та емоційну сприйнятливість.

Акцентовано увагу на створенні необхідного емоційного фону, емоційного колективного життя та духовного спілкування учителя й учнів. Доведено, що запорукою успішного емоційного розвитку особистості є висока емоційна культура вчителя.

Ключові слова: емоційний розвиток, дитина молодшого шкільного віку, особистість, В. О. Сухомлинський, педагогічні погляди.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану в Україні гостро постала проблема зміцнення та збереження емоційної рівноваги особистості, що актуалізує необхідність посилення уваги педагогічної спільноти до питань емоційного розвитку особистості.

Сприятливим для емоційного розвитку особистості є молодший шкільний вік, оскільки у цей період дитина здатна навчитися розрізняти справжні емоції, переживати їх, розуміти емоційний стан інших людей та проявляти співчуття до навколишніх.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського багата ідеями, пов'язаними з питаннями забезпечення емоційного благополуччя учнів у школі. Творче переосмислення та застосування цих ідей, звичайно з урахуванням реалій функціонування Нової української школи, війни в Україні, робить їх могутнім засобом вирішення надзвичайно актуальної проблеми сьогодення – емоційного розвитку дітей, що зможе вберегти школярів від емоційної інтоксикації та створити школу психологічного комфорту й добробуту, школу радості.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема емоційного розвитку особистості досліджувалася багатьма психологами і педагогами (Л. Божович, Л. Виготський, Є. Ільїн, О. Запорожець та ін).

До педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського зверталися М. Антонєць, Л. Пархета, О. Савченко, О. Петренко, О. Сухомлинська, О. Сараєва, Т. Кочубей та ін.

Питання емоційного розвитку особистості у спадщині В. О. Сухомлинського є предметом наукових студій А. Богуш (2021), Г. Мешко, О. Мешко (2018), О. Савченко (2019), В. Щербини, О. Чабан (2021) та ін.

Цінні для розуміння ідей педагога з означеної проблеми – матеріали ХІ Міжнародних і XXVIII Всеукраїнських педагогічних читань: «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Розмірковуємо про художньо-емоційний світ дитинства» (2021).

Мета статті – актуалізація поглядів В. О. Сухомлинського на проблему емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоційний розвиток людини проявляється у підвищенні здатності організму до саморегуляції емоційних станів, накопиченні словесних і невербальних виразів емоцій (зокрема і в зростанні емоційного словника), збагаченні емоційного досвіду дитини, появі нових емоцій (насамперед соціальних і інтелектуальних), умінні розрізняти і більш тонко диференціювати емоційні стани партнера по спілкуванню.

В. О. Сухомлинський вважав емоційне невігластво однією з найбільших небезпек, з якими доводиться зустрічатися у шкільному житті. Тому емоційний розвиток дитини педагог називав важливим завданням кожного вчителя, а емоційне сприйняття – азбукою будь-якого виховання, оволодіння якою в дитячі роки забезпечує здатність швидко і свідомо читати світ людини.

На думку педагога, «дитячий світ – це світ особливий», оскільки «діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, честь і безчестя, людську гідність: у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік вічністю» (Сухомлинський, 1977а, с. 8).

Важливою умовою виховання особистості школяра В. Сухомлинський (1978, с. 76) називав розвиток тонкощів, емоційності людської натури, емоційної пам'яті. Глибокий сенс зазначеного закладений у його думці: «Головне, щоб у дитини захворіла душа, коли вона побачить пошкоджене деревце, коли дитина вважає, що іграшковий автомобіль зі зламаним коліщатком страждає так само, як поранене пташеня; це чуйність – основа доброти і поетичності». І тут варто пам'ятати про особливе емоційне сприйняття, адже «...в серці дитини, яка дивиться на світ широко відкритими очима і не знає, як жити», крихітні крижинки зла «стають великими брилами льоду» (Сухомлинський, 1978, с. 291).

Педагог наголошував, що без емоційно-естетичної складової неможливий у цілому повноцінний розвиток дитини, зокрема її мозку: «Я глибоко переконаний, що без емоційного підйому неможливий нормальний розвиток клітин дитячого мозку. З емоційністю пов'язані й фізіологічні процеси, які відбуваються в дитячому мозку: в моменти напруги, піднесення, захоплення відбувається посилене харчування клітин кори півкуль. Клітини в ці періоди витрачають багато енергії, але водночас і багато отримують її від організму» (Сухомлинський, 1977b, с. 99–100).

Отже, Василь Олександрович (2012, с.123) звертав увагу на те, що не можна перебільшувати роль раціонального і недооцінювати емоційний складник у вихованні особистості: «Добрі почуття, емоційна культура – це осердя людяності... У дитинстві людина мусить пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів».

Показником емоційного розвитку особистості є рівень її емоційної культури, яка, на думку педагога, передбачає «емоційну чутливість» («емоційну сприйнятливість») – здатність «відгукуватися серцем, почуттями на все те, що відбувається в навколишньому світі» (В. Сухомлинський, 1977b, с. 24); переживання широкого спектру емоцій («Без широкого й повного діапазону почуттів не буде повноцінної людини» (Сухомлинський, 1977а, с. 500); «внутрішню емоційну самодисципліну»; «емоційну спрямованість особистості як єдність моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів, щоб «навчити молоду людину виховувати в собі благородні людські потреби» (Сухомлинський, 1977а, с. 500).

З метою виховання емоційної культури, чуйності дітей до емоційно забарвленого слова педагогом були дібрані художні твори або ж їх фрагменти, які читали на лоні природи дітям: «Слово допомагає глибше відчувати найтонші відтінки краси природи, зазначав павлівський педагог, а краса природи закріплює у свідомості вихованців емоційне забарвлення слова» (Томченко, 2016, с. 13).

Молодші школярі емоційно відверті, щирі, їхня душа, мозок відкриті для позитивного впливу. Тому Василь Олександрович наголошував, що виключне значення для малюків має емоційний образ вчителя: зовнішність, голос, жест, погляд, його вміння малювати, співати, розуміти природу, тобто бути цікавою для дітей людиною.

Він висловлював переконання у тому, що «без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення у світ думок і почуттів, переживань одне одного немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної. Найважливіше джерело виховання почуттів педагога – це багатогранні емоційні стосунки з дітьми в єдиному, дружньому колективі, де вчитель є не тільки наставником, а й другом, товаришем» (Сухомлинський, 1976b, с. 48).

На думку вченого (1976a, с. 472), важливий емоційний стан як «фон усього шкільного життя» – «емоційне багатство колективного життя»: радість й бадьорість; захоплення й одухотворення; щирість, чуйність й співчутливість; самоповага; «пошук й знахідка, відкриття й здивування».

Але у вирішенні цього завдання головну роль педагог відводив активності самої особистості, а не зовнішнім виховним впливам. Активність особистості – це вирішальна умова саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення, адже «емоційна сприйнятливості ... стає реальністю тільки тоді, коли дитина, пізнаючи світ, входить в нього як активне, діяльне начало: у відносинах з живими людьми, в пристрастях, вчинках, зіткненнях поглядів і долі» (Сухомлинський, 1977a, с. 518–519).

Ефективним методом емоційного розвитку особистості є пропонувані вчителем «емоційні ситуації» – це психологічні ситуації, які збуджують «емоційне ставлення до навколишнього світу. Благородство й різноманітність цих ситуацій залежить від того, наскільки глибоко вихователь зуміє проникнути в духовний світ дитини: збудити в дитині емоційну чуйність до того, що вона бачить; створити в ній емоційне ставлення до самої себе; спонукати її до виявлення благородних почуттів» (Сухомлинський, 1977a, с. 25).

Педагог не відкидав ролі громадської думки в емоційному розвитку дитини. Він роз'яснював: «Орієнтація на людей: що подумают люди? Ця тривожна думка ... є тим найтоншим поводом, через який від серця до свідомості йде емоційний сигнал» (Сухомлинський, 1977a, с. 454).

Учений уважав, що виховання емоцій школярів починається з виховання правильного ставлення до праці, а процес емоційного розвитку здійснювався ним переважно шляхом безпосереднього впливу на емоційну сферу дитини, через її актуалізацію – створення обставин, при яких загострюється сприйняття моральної ідеї або вчинку. Педагог прагнув до того, щоб «... кожен похід, кожна екскурсія в світ природи, зустріч з її красою залишали в душі дитину крапельку радості» (Сухомлинський, 1977a, с. 456).

У практиці В. Сухомлинського мали місце взаємозв'язок і взаємодія ігрової діяльності і прослуховування казок дітьми: «... Якщо ви хочете, щоб

вихованець став розумним, допитливим, кмітливим, якщо у вас є мета утвердити в його душі чутливість до найтонших відтінків думки й почуття інших людей... надихайте його розум красою слова... Його чарівна сила розкривається передовсім у казці. Казка – це колиска думки, зумійте поставити виховання дитини так, щоб вона на все життя зберегла хвилюючі спогади про цю колиску» (Сухомлинський, 1976а, с. 64).

Аналіз творів В. Сухомлинського дав змогу визначити характерні ознаки емоційної культури вчителя, що сприятимуть емоційному розвитку кожного вихованця, та які є актуальними в контексті завдань Нової української школи.

Педагог з високою емоційною культурою глибоко усвідомлює роль емоційного розвитку кожної дитини: «Емоційна убогість ... окремих школярів, з якою вони прийшли до школи, – це напівзав'язані очі. Вам, тільки вам, бо ніхто, крім вас, цього не зробить, треба зняти цю пов'язку з дитячих очей, відкрити перед маленькою дитиною багатогранний світ людських почуттів» (Сухомлинський, 1977а, с. 452).

На переконання педагога, «справжній вихователю – завжди людина емоційна» (Сухомлинський, 1976а, с. 497); «людина широкого емоційного діапазону, тонкості емоцій» (Сухомлинський, 1977а, с. 536), що вміє «настроїтись на звучання музики душі дитини» (Сухомлинський, 1977а, с. 462).

Щоб знайти емоційний відгук в дитячих серцях, важливо (як зазначав В. Сухомлинський) виявляти щирі переживання. «Почуття емоційно вихованої людини доходять до дитячих сердець і без крику, ...якщо почуття живуть в душі, діти зрозуміють їх без слів» (Сухомлинський, 1976b, с. 498), «бути здатним до «відчуження духовного світу кожної дитини» (Сухомлинський, 1977а, с. 229).

Василь Олександрович радив: «Здійснюючи владу над світом дитячих думок, переживань, не можна ні на хвилину забувати про те, що в кожній дитині є добра воля, добрі наміри. Ніякого крику, ніяких погроз, ніяких намагань вжалити дитяче серце. Не можна перетворити дитяче серце в лякливо пташку, що забилася в куток клітки і жде розправи...» (Сухомлинський, 1976а, с. 637).

Запорукою емоційного розвитку дитини він вважав гармонію взаємостосунків вихователя і вихованців, де вияв емоцій є виваженням і здійснюється відповідно до індивідуальних особливостей кожної дитини, а основне – ні в якому разі не чинити насилля над душею людини, адже місія педагога полягає у тому, щоб бути творцем дитячого щастя, лікарем і цілителем дитячих душ.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, В. О. Сухомлинський надавав важливого значення питанням емоційного розвитку особистості. Здійснений аналіз праць педагога, а також наукових розвідок, присвячених висвітленню ідей педагога з означеної проблеми, дав змогу констатувати, що у практичній діяльності Павлівської школи питання емоційного розвитку особистості знайшли свою реалізацію. У

контексті завдань Нової української школи погляди В. О. Сухомлинського щодо емоційного розвитку особистості не втратили актуальності, а є цінними для їх творчого впровадження в роботі з учнями молодшого шкільного віку.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні потенційних методів та засобів емоційного розвитку дітей означеної вікової категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Богуш, А. (2021). Чинники емоційно-духовного розвитку в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Вип. 14.* / упоряд. О. Б. Петренко; ред. кол.: О. Б. Петренко, Н. Б. Грицай, Т. С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, сс.6–14.

Мешко, Г. (2018). В. Сухомлинський про емоційне благополуччя учнів у школі. *Педагогічний альманах.* Херсон, сс.36.

Савченко, О. (2019). Літературно-художня спадщина Василя Сухомлинського – джерело емоційного розвитку молодших школярів. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Вип. 10.* / упоряд. О. Б. Петренко ; ред. кол. : Н. М. Коляда, Н. Б. Грицай, Т. С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, сс. 7–14.

Щербина, В., Чабан, О. (2021). Формування емоційного світу дитини в педагогічній творчості Василя Сухомлинського. *Нова педагогічна думка.* Том 108. № 4. 146–151.

Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Розмірковуємо про художньо-емоційний світ дитинства: Тези XI Міжнародних і XXVIII Всеукраїнських педагогічних читань. Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Ужгород: РІК-У, ЗІППО, 2021. 219 с.

Сухомлинський, В. (1977а). *Вибрані твори : В 5 т. Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина.* Київ: Радянська школа. 670 с.

Сухомлинський, В. (1977b). *Вибрані твори в 5 т. Т.4: Павлицька середня школа. Розмова з молодим директором.* Київ: Радянська школа. 640 с.

Сухомлинський, В. (1976а). *Вибрані твори в 5 т. Т.1: Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу.* Київ: Радянська школа. СС. 55–206.

Сухомлинський, В. (1976b). *Вибрані твори : В 5 т. Т. 2: Формування переконань молодого покоління. Як виховати справжню людину. Сто порад учителю.* Київ: Рад. Школа. 670 с.

Сухомлинський, В. (1977с). *Батьківська педагогіка.* Київ: Радянська школа, 1978. 263 с.

Сухомлинський, В. (1972). *Серце віддаю дітям.* Київ: Вид.: Акта. 2012. 534 с.

Томченко, А. (2016). Сухомлинський та естетичне виховання. *Директор школи. Україна.* № 2. С.11–15.

REFERENCES

Bohush, A. (2021). Chynnyky emotsiino-dukhovnoho rozvytku v pedahohichnii spadshchyni Vasylia Sukhomlynskoho [Factors of Emotional and Spiritual Development in the Pedagogical Legacy of Vasyl Sukhomlynskyi]. *Innovatyka u vykhovanni*: zb. nauk. pr. Vyp. 14. / uporiad. O. B. Petrenko; red. kol. : O. B. Petrenko, N. B. Hrytsai, T. S. Tsipantain. Rivne : RDHU, ss.6–14.

Meshko, H. (2018). V. Sukhomlynskyi pro emotsiine blahopoluchchia uchniv u shkoli [Sukhomlynskyi about the Emotional Well-being of Students at School]. *Pedahohichnyi almanakh*. Kherson. S. 36.

Savchenko, O. (2019). Literaturno-khudozhnia spadshchyna Vasylia Sukhomlynskoho – dzherelo emotsiinoho rozvytku molodshykh shkoliariv [The Literary and Artistic Heritage of Vasyl Sukhomlynskyi as a Source of Emotional Development of Primary Schoolchildren]. *Innovatyka u vykhovanni*: zb. nauk. pr. Vyp. 10. / uporiad. O. B. Petrenko ; red. kol. : N. M. Koliada, N. B. Hrytsai, T. S. Tsipantain. Rivne: RDHU, ss. 7–14.

Shcherbyna, V. ta Chaban, O. (2021). Formuvannia emotsiinoho svitu dytyny v pedahohichnii tvorchosti Vasylia Sukhomlynskoho [The Formation of the Child's Emotional World in the Pedagogical Work of Vasyl Sukhomlynskyi]. *Nova pedahohichna dumka*. Tom 108. No 4. 146–151.

Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu. Rozmirkovuiemo pro khudozhno-emotsiinyi svit dytynstva [Vasyl Sukhomlynskyi in the Dialogue with Modernity. We Reflect on the Artistic and Emotional World of the Childhood]: Tezy XI Mizhnarodnykh i XXVIII Vseukrainskykh pedahohichnykh chytan. Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu. Uzhhorod: RIK-U, ZIPPO, 2021. 219 s.

Sukhomlynskyi, V. (1977a). *Vybrani tvory [Selected Works]: V 5 t. T. 3: Sertse viddaiu ditiam. Narodzhennia hromadianyna. Lysty do syna*. Kyiv: Radianska shkola. 670 s.

Sukhomlynskyi, V. (1977b). *Vybrani tvory [Selected Works]: V 5 t. T. 4: Pavlyska serednia shkola. Rozмова z molodym dyrektorom*. Kyiv: Radianska shkola. 640 s.

Sukhomlynskyi, V. (1976a). *Vybrani tvory [Selected Works]: V 5 t. T. 1: Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoї osobystosti*. Kyiv: Radianska shkola. S. 55–206.

Sukhomlynskyi, V. (1976 b). *Vybrani tvory [Selected Works]: V 5. T. 2: Formuvannia perekonan molodoho pokolinnia. Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. Sto porad uchytelevi*. Kyiv: Rad. shkola, 670 s.

Sukhomlynskyi, V. (1977 c). *Batkivska pedahohika*. Kyiv: Radianska shkola, 1978. 263 s.

Sukhomlynskyi, V. (1012). *Sertse viddaiu ditiam*. Kyiv: Vyd.: Akta. 2012. 534 s.

Tomchenko, A. (2016). Sukhomlynskyi ta estetychne vykhovannia [Sukhomlynskyi and Aesthetic Education]. *Dyrektor shkoly. Ukraina*. No 2, ss.11–15.

THE PROBLEM OF EMOTIONAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL AGE: UPDATING OF V. O. SUKHOMLYNSKY'S VIEWS

Zhanna Stelmashuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory
and Methods of Education,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2368-4209
e-mail: zhanna.stelmashuk@rshu.edu.ua

Alina Vakoliuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory
and Methods of Education,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1545-0867
e-mail: alinavakoliuk@ukr.net

Abstract. In the article the pedagogical views of Vasyl Olexandrovykh Sukhomlynskyi (1918-1970) on the problem of emotional development of the personality. It is noted that the emotional development of the personality manifests itself in the growth of the body's ability to self-regulate emotional states, in the accumulation of verbal and non-verbal expressions of emotions, in the enrichment of the child's emotional experience, in the emergence of new emotions (first of all, social and intellectual), in the ability to distinguish and more subtly differentiate emotional states and partner in communication.

It was found that in pedagogical heritage the scientist has repeatedly referred to the problem of emotional development of the personality. The analysis made it possible to confirm that V. Sukhomlynskyi, the teacher, called the emotional development of a child an important task of every teacher, as it is the key to full-fledged personality development. It was established that the teacher noted the emotional openness, sincerity and emotional receptivity of children of primary school age.

Attention is focused on the fact that V. Sukhomlynskyi advised to create the necessary emotional background and emotional richness of collective life for the emotional development of children of primary school age. He called the level of emotional culture (emotional sensitivity (emotional receptivity), experiencing a wide range of emotions, internal emotional self-discipline and emotional orientation of the individual) an indicator of their emotional development. It is proved that the teacher considered a high emotional culture of the teacher to be the key to successful emotional development of the personality.

Keywords: emotional development, children of primary school age, personality, V.O. Sukhomlynskyi, the pedagogical views.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2022 р.